

El Retaule Major tardomanierista de Sant Andreu de Llavaneres

CLASSIFICACIÓ GENÈRICA / OBJECTE: Pintura i escultura sobre fusta. Retaule
MATERIAL / TÈCNICA: Talla i pintura sobre fusta. Pintura a l'oli, tremp i dauradura
TEMA: Retaule de Sant Andreu
DIMENSIONS: 13,15 x 7,50 metres
AUTOR/DATA: Escultura i arquitectura: Gaspar Hugué i Joan Aragall. Pintura, dauradura i policromia: Joan Baptista Toscano. 1583-1612
PROCEDÈNCIA - LOCALITZACIÓ: Església Parroquial de Sant Andreu, Sant Andreu de Llavaneres (Maresme)
NÚM. DE REGISTRE DEL CRBMC: 6357
DIRECCIÓ i COORDINACIÓ CRBMC: Josep Paret | **RESTAURACIÓ:** Tallers del CRBMC: Vicky Homedes i Glòria Flinch. *In situ:* Jesús Zornoza (cap d'equip), Cira Castells, Pau Claramonte, Pep Miret (suport fusta), Oriol Mora, Gemma Planas, Natàlia Sánchez, Àlícia Santomà, Montserrat Xirau i Miquel Ribas (alumne en pràctiques). Serveis tecnicocientífics CRBMC: Carles Aymerich, Ramon Maroto i Ricardo Suárez. Suport fusteria CRBMC: Carmelo Ortega
ANY/S DE LA RESTAURACIÓ: 2009 - 2012

Ressenya històrica

Per a Joan Bosch Ballbona, professor d'Art Modern, director del Departament d'Història i Història de l'Art de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, aquest retaule és una sòbria, solemne i elegant estructura de les darreres dècades del segle XVI, un dels pocs conjunts de la tipologia de retaules "vignolescos" (basats en la guia del tractat arquitectònic de G. Barozzi da Vignola) que ens ha arribat, després de les destruccions de l'any 1936. Consta de cinc carrers i de quatre pisos —un pedestal, la predella, dues andanes principals i un àtic o coronament. El pedestal no és l'original. L'artista Lluís Masriera es va encarregar de pintar-hi els quatre evangelistes. L'obra del retaule la va començar, el febrer de 1583, Gaspar Hugué. A la seva mort, l'any 1585, quan només havia fet el pedestal, el bancal i el primer pis, el substituï Joan Aragall, que el va acabar el 1594. Després es van contractar les tasques de pintura, dauradura i policromia amb el pintor llombard Joan Baptista Toscano, que l'acabà el 1612. Ara, la feina de Toscano, es pot considerar un treball cimer de la pintura i la dauradura catalanes del segle XVII, i les seves originals creacions a les taules, com un dels treballs més intensos i genuïns de l'estil tardomanierista que conservem al Principat.

Estudi de la tècnica i dels procediments

El retaule, de fusta d'alba, s'estructura a partir de muntants verticals (retropilastres i columnes), sobre els quals s'encaixen els entaulaments. A partir d'aquesta retícula, es van adossant les fornícules i les taules. Els muntants tenen una metxa que entra dintre el trau, emplaçat a l'entaulament. Les fornícules van clavades pel revers, amb claus de forja. Les taules també anirien clavades pel revers, però a partir dels trasllats i les modificacions es van col·locar unes frontisses per poder obrir-les. Les columnes estan fetes a partir d'un sol bloc de fusta i entren amb una espiga a l'entaulament superior, i a l'entaulament inferior simplement recolzen. Les taules les formen diverses posts encadellades, reforçades pel revers amb travessers mòbils, que tenen un rebaix en cudornella, sobre el

qual es desplacen els travessers. Això permet cert moviment de les posts, certes obertures entre elles, però sense presentar grans deformacions.

A causa del trasllat del retaule, no es conserven els ancoratges originals a la paret. L'estructura de subjecció està travada al mur mitjançant bigues de fusta perpendiculars al retaule i ancorada a la paret i als entaulaments del retaule.

A les escultures, de fusta d'alba i de xiprer, veiem dos tipus de treballs diferenciats: els que estan fets a partir d'un volum de fusta sense buidar i fets a partir d'un sol bloc de fusta, i un altre grup de figures buidades pel revers i fetes amb fragments afegits.

Els motius decoratius tenen representacions manieristes inspirades en la Roma antiga, carregats de decoracions amb relleus de grotescs amb elements antropomòrfics, zoomòrfics i éssers metamorfosats.

Pel que fa a la policromia i d'una manera general, s'observa la utilització generalitzada de la dauradura amb or fi brunyit sobre bol de color vermell. Les carnacions de les escultures i la policromia de les taules són fetes amb la tècnica de l'oli. Els fulls d'or tenen unes dimensions de 7,5 x 7,5 cm, i la dauradura conté una variada decoració d'estofats i esgrafiats fets amb eines metàl·liques i/o a pinzell.

Estat de conservació

En el revers del retaule s'observava molta brutícia, gran quantitat d'excrements de ratolins i de gavina i racons amb papers amagats. Hi havia activitat d'insectes xilòfags per tota la superfície, però només es veia activitat recent en una cornisa de l'entaulament de l'àtic. S'havien produït petites esquerdes i hi havia diferents fragments descolats i perduts. Durant la Guerra Civil s'havien perdut les escultures de la Verge i sant Joan, del Calvari. També havien desaparegut els animals fantàstics del pis superior i alguna decoració menor. La taula del Calvari havia perdut el travesser inferior i les posts que el formen s'havien reforçat amb dos grans travessers clavats des del revers. Els claus reblats sobresortien per la capa pictòrica.

Tècnica d'examen: fotografia amb llum infraroja

Tècnica d'examen: fotografia amb llum ultraviolada

La capa de preparació està formada per sulfat de calci dihidratat amb un aglutinant proteic. Presentava bona cohesió amb el suport de fusta, i només s'observaven pèrdues als pisos superiors del retaule.

La capa pictòrica presentava acumulació de pols i brutícia i desgast generalitzat de tota la dauradura del retaule, provocat per una neteja excessiva. L'or, que no s'havia envernissat mai, es va netejar amb aigua, el que havia provocat un desgast irreversible del full d'or, que deixava a la vista tot el bol. En algunes zones, com les escultures, van fins i tot eliminar la capa pictòrica al tremp i l'erosió va arribar a la capa de preparació. En general, van erosionar les decoracions al tremp (estofats i esgrafiats) de tot el retaule i van desgastar els detalls de les carnacions que estaven fets amb veladures, com les celles i pestanyes. Per l'acció del foc, les taules i les carnacions de les escultures tenien bombolles i petits aixecaments molt forçats.

Taula de la *Flagel·lació de sant Esteve*, abans i després de restaurar

Les taules i les escultures estaven totalment envernissades. Les anàlisis van revelar la presència de resines naturals diterpèniques (colofònia, copal, etc.) i triterpèniques (dammar, màstic, etc.). Aquestes resines estaven molt esgrogueïdes i aplicades de manera desigual, amb regalims, i directament a sobre de la brutícia. La predel·la estava totalment repintada amb purpurina per amagar les zones desgastades.

Procés de restauració

Restauració revers: neteja superficial de pols i brutícia i amb aigua i alcohol de la superfície del retaule; desinsectació de les superfícies no policromades (entaulaments, revers retaule, bigues i entarimats del revers) per impregnació d'un producte industrial curatiu i preventiu; consolidació de la fusta sense policromia, amb una resina acrílica a baixa concentració, per impregnació; eliminació de la totalitat de material elèctric de cada pis (cablejat, grapes, bombetes, etc.); eliminació de material aliè, com claus moderns sense utilitat, i protecció final del suport de fusta dels entarimats dels pisos del revers, amb impregnació d'un protector industrial que deixa els porus oberts. S'han mantingut elements metàl·lics més vells perquè donen informació, segurament, del cobriment parcial del retaule per a antics actes religiosos.

Restauració anvers: eliminació de la pols amb paletines i aspiradors, desinsectació amb xeringa —les taules treballades al CRBMC s'han desinsectat per anòxia; fixació de la policromia en perill de despreniment amb un adhesiu neutre; neteja partint de diferents proves, i seguint el protocol de neteges del CRBMC, basat en el sistema proposat per Paolo Cremonesi. Primerament, es fa una neteja aquosa i superficial de la policromia, i després, en un segon moment, es fa una neteja química per a l'eliminació de vernissos de les escultures i purpurines de la predel·la. S'obtenen bons resultats amb la gelificació dels dissolvents. Per a la neteja de totes les superfícies daurades s'utilitza una emulsió *water in oil* i la neteja de les decoracions esgrafiades al tremp es fa amb goma d'esborrar tova; la reintegració volumètrica d'esquerdes es fa amb pasta de fusta estable i reversible i es tapen els forats d'antics claus.

La totalitat de la reintegració cromàtica de les llacunes del retaule s'ha fet amb aquarel·les, i com a protecció final de tot el conjunt s'ha aplicat una capa d'un vernís de baix pes molecular, Laropal® en Shellsol® al 20 % a les taules (20 gr de resina x 80 cl de dissolvents) i al 10 % en les escultures.

Retaule un cop finalizat, *in situ*